

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№1/2025, 1-8

УДК: 340

DOI: [10.52754/16948653_2025_1_1](https://doi.org/10.52754/16948653_2025_1_1)

БАЙЫРКЫ ИНДИЯНЫН УКУКТУК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДРЕВНЕЙ ИНДИИ

LEGAL PECULIARITIES OF ANCIENT INDIA

Матисакова Зулфия Усоновна

Матисакова Зулфия Усоновна

Matisakova Zulfiya Usenovna

ю.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.ю.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Law, Osh State University

2023medina@mail.ru

Дехканов Ильесбек Хуснидинович

Дехканов Ильесбек Хуснидинович

Dehkanov Ilyesbek Husnidinovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

Канатбек уулу Уланбек

Канатбек уулу Уланбек

Kanatbek uulu Ulanbek

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

БАЙЫРКЫ ИНДИЯНЫН УКУКТУК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Макалада Байыркы Индиядагы укук анын озгочолуктору чагылдырылган. Байыркы Индия цивилизациясы Чыгыштын эн байыркы жана алгачкы цивилизацияларынын бири болуп саналат. Тарых булактары маалымдагандай, Индия байыркы заманда Инд дарыясынын өрөөнүндө жайгашкан. Байыркы Индияда социалдык - таптык айрымалардын өсүшү өзгөчө сословиелик топтордун - варналардын калыптанышына алып келген. Ал топтор брахмандардан (чиркөө кызматкерлеринен, соттордон), кшатрийлерден (жоокерлерден жана башкаруучулардан), вайшилерден (дыйкандар, кол өнөрчүлөр) жана шудрлардан (жакыр жашагандар, кулдар) турган. Бул варналардын ар биринин укуктук озгочолукторго ээ болгон. Изилдөөнүн методологиялык негизин тарыхый-укуктук, салыштырма-укуктук жана укуктук болжолдоо методдору түздү. Илимий иштин негизги жоболору жана корутундулары жалпы тарых, чет өлкөлөрдүн укугу менен тарыхы дисциплиналарын окутууда колдонууга сунушталат.

Ачкыч сөздөр: Байыркы Индия, укук, варна, шудра, брахман, кшатрия, вайшы, Ману мыйзамы

Правовые особенности древней Индии

Legal peculiarities of ancient India

Аннотация

Abstract

В статье отражено право Древней Индии и его особенности. Древняя индийская цивилизация — одна из древнейших и самых ранних цивилизаций на Востоке. Согласно историческим источникам, в древности Индия располагалась в долине реки Инд. В Древней Индии рост социальных и классовых различий привёл к формированию особых социальных сословных групп — варн. Эти группы состояли из брахманов (священников, судей), кшатриев (воинов и правителей), вайшьев (земледельцев, ремесленников) и шудр (бедняков, рабов). Каждая из этих варн имела свои правовые особенности. Методологическую основу исследования составили историко-правовой, сравнительно-правовой и метод правового прогнозирования. Основные положения и выводы научной работы рекомендуются для использования при преподавании дисциплин всеобщей истории, права и истории зарубежных стран.

The article reflects the law of Ancient India and its features. Ancient Indian civilization is one of the oldest and earliest civilizations in the East. According to historical sources, in ancient times India was located in the valley of the Indus River. In Ancient India, the growth of social and class differences led to the formation of special social class groups - varnas. These groups consisted of brahmins (priests, judges), kshatriyas (warriors and rulers), vaishyas (farmers, artisans) and shudras (poor people, slaves). Each of these varnas had its own legal features. The methodological basis of the study was historical and legal, comparative legal and the method of legal forecasting. The main provisions and conclusions of the scientific work are recommended for use in teaching the disciplines of general history, law and history of foreign countries.

Ключевые слова: Древняя Индия, закон, варна, шудра, брахман, кшатрия, вайшы, закон Ману

Keywords: Ancient India, law, varna, shudra, brahmin, kshatriya, vaishya, law of Manu

Киришүү

Байыркы Индия - дүйнөдөгү эң байыркы жана табышмактуу цивилизациялардын бири. Индияда жайгашкан дарыялар - Инд жана Ганг дарыясы. Индия деген аталыш да Инд дарыясынын аталы-шынан келип чыккан. Индиянын туштугу - жарым аралдык, түндүгү - материктик болуп бөлүнөт. Башкы археологиялык табылгалар Хараппа жана Мохенжо-Даро шаар чалдыбарында табылган. Мохендо-Даро шаары ошол учурда ири соода жана колөнөрчүлүк борбору болгон. Бул шаардын урандылары жакшы сакталып калган. Хараппадан болсо көптөгөн жез жана коло буюмдар табылган. Хараппа эле алтын менен күмүштөн ар кандай буюмдар жасалган [1]. Байыркы Индияда социалдык - таптык айрымалардын өсүшү өзгөчө сословиелик топтордун - варналардын калыптанышына алып келген. Ал топтор брахмандардан (чиркөө кызматкерлеринен, соттордон), кшатрийлерден (жоокерлерден жана башкаруучулардан), вайшилерден (дыйкандар, кол өнөрчүлөр) жана шудрлардан (жакыр жашагандар, кулдар) турган. Алардын калыптанышына ар түрдүү жагдайлар, диний ырым-жырымдарды жакшы билгендик жана ээлеп алгандык, басып алуу согуштары ж.б. көмөктөшкөн.

Брахмандар менен кшатрийлер көбүрөөк толук укуктуулар жана толук бийликтүүлөр деп эсептелип, алардын багуусуна айыл-чарба азык түлүктөрдөн үлүштөр үзгүлтүксүз бөлүнүп берилген. Ал бали (салык) деп аталып, улам жогорулап, община дыйкандары мамлекет так эксплуатациялоонун формасына айланган. Эң жөнөкөй уруулук мамлекеттик уюмдашуулар Байыркы Индияда б.э.ч. I миң жылдыкта пайда болгон. Алар монархиялар болушкан жана аларды брахмандар башкарышкан же кшатрийлик олигархиялык республикалар болушкан, аларды кшатрийлердин аскердик күчү башкарган. Басып алган уруулардын жерлери мамлекеттик менчиктин башкы булагы болгон жана ал падышанын ээлигине берилип, кулдар, ижарачылар тарабынан иштетилген. Бир бөлүгү кызмат адамдарына сыйлык же «тоют» иретинде берилген. Үстөмдүк кылуучу тап менен общиналык төбөлдөр общинанын дыйкандар, кулдар жана кем укуктуу жашоочуларга үстөмдүк кылышкан.

Индияда общиналардын ээлик кылуу укугу өзгөчө бекемдиги менен айрымаланган. Община өз жерлерин башкаруу боюнча дээрлик чексиз укуктарга ээ болгон: сатууга, сатып алууга, белек кылууга, ижарага берүүгө укуктуу болгон. Общинанын карамагында жайыттар, ирригациялык курулуштар, жолдор болгон. Рента - салыкты чогултууга коллективтүү жооп берүү менен чогултулган алык - салыктын жарымын өздөрү алып калышкан. Общинанын жер ээлиги жеке дыйкандардын же чоң үй-бүлөөнүн жер ээлиги менен айкалышып жүргүзүлгөн. Мындай жер ээлери кулдарды, жерсиз жалдангандарды эксплуатациялашкан. Кулдардын эмгеги бүткүл Байыркы Индияда басымдуулук кылган эмес. Калктын айрым топторунун укуктук абалы.

Укук эстеликтери байыркы Индиялык коомдун сословиелик - касталык бөлүнүшүнүн ачык түсүн берет, мындай бөлүнүш эң эле аягына жеткирилген формада болгон. Бул варналардын айрым топторунун өкүлдөрү социалдык, диний, укуктук жактан ар башкача абал ээлегенинен көрүнгөн. Шудралар «бир сыйра туулгандар» делинип, курмандыкка чалган диний ырым - жырымдарга жолотулган эмес. Брахмандар, кшатрийлер, вайшийлер «эки сыйра туулгандар» катары артыкчылык укуктардан пайдаланышкан. Жазанын оор - жеңили да тигил же бул варнага же кастага тийиштүүлүгүнө жараша аныкталган.

Байыркы Индиялык коомдун социалдык бөлүштүрүлүшүндө кулдар өзгөчө орунду ээлешкен. Манунун закондорунда кулдардын жети түрү жана жети түрдүү булактары көрсөтүлгөн: туткундалган (аскер туткуну), багыш үчүн кул, үйдө төрөлгөн, сатып алынган, белекке берилген, мураска калган, жаза боюнча кулга айланган. А кулдун тагдыры бүт бойдон кожоюнунун колунда болгон. Манунун закондорунда кшатрийлердин, вайшилердин, брахмандардын да койчу, кол өнөрчү, актёр, кызмат аткаруучу болуп, ар башка абал ээлегени баяндалат [2].

Байыркы Индиянын маданий, социалдык-экономикалык жана мамлекеттик өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдырган мыйзамдын спецификалык өзгөчөлүктөрү биринчи кезекте укук булактарында көрүнгөн. Алардын арасында өзгөчө орунду дхармашастралар - диний, адеп-ахлактык, укуктук жыйнактар ээлейт. Дхарма түшүнүгү көп кырдуу. Бул диний жакшылык, адеп-ахлак жана жүрүм-турум нормасы жана ар бир динчил индус үчүн милдеттүү болгон, анын жашоосунун ар кандай аспектилерин жөнгө салган эрежелердин жыйындысы. Дхарма термини менен катар байыркы Индиялык укукта европалык укукка окшош "няя" түшүнүгү болгон - мыйзам, дхармага караганда тар түшүнүк, жүрүм-турумдун жалпы кабыл алынган нормасын билдирген. Ал нормалардын бузулушу мамлекет тарабынан колдонулган жазага алып келген. Адегенде брахмандар тарабынан окуучулары үчүн түзүлгөн Дхармашастралар акыр аягында укуктун авторитеттүү булагы катары гана таанылбастан, ал тургай белгилүү бир этапта алардан мыйзамга тиешелүү нерселерди алып, Артхашастраларды сүрүп чыгарышкан. Дхарма Шастраларга укуктук темаларды жана көрсөтмөлөрдү киргизүү башында падышанын дхармасын (раджа-дхарманы) тынчтыктын жана тартиптин коргоочусу катары аныктоонун түздөн-түз натыйжасы болгон.

Манунун мыйзамдары - байыркы Индиялык укуктун эстелиги болуп саналат. Байыркы Индиянын социалдык - экономикалык жана мамлекеттик өзгөчөлүктөрүн чагылдырган укуктук эстелик катары таанымал. Алардын ичинде дхармашастраларга - диний жана укуктук тыюу салуу эрежелерине (дхармаларга) өзгөчө роль таандык. Дхарма - бул ар бир укук ишенимине татыктуу жарандын жүрүм-турумунун нормасы, анын жашоосун аныктаган милдеттүү эрежелердин жыйындысы. Бул норма бир эле учурда диний, моралдык жана укуктук мазмун менен жуурулушкан [3].

Байыркы Индиянын мыйзамдарынын, адеп-ахлактуулуктун жана диндин негизги жана эң кеңири кодекси Манунун мыйзамдары болгон. Байыркы индейлердин жүрүм-туруму көптөгөн кылымдар бою диний жана укуктук нормалар менен жөнгө салынган. Ошондуктан коомдук мамилелерди жөнгө салуучу өз алдынча ченемдердин жыйындысы катары укук түшүнүгү болгон эмес. Салт Индиядагы юридикалык ойдун өнүгүшүн веда адабиятынын эстеликтери менен байланыштырат. Ведалар (Ригведа, Самаведа ж.б.) - байыркы ыйык китептерде кудайдын осуяттары жана ишенимдүү индустар үчүн чындык камтылган. Бирок Ведаларды укуктун идеологиялык негизи катары гана кароо керек. Манунун мыйзамдарын брахмандык мектептердин бири түзгөн Мифтик Ману кудайынын аты бул мыйзамдарга ыйыктыктын жана диний буйруктардын кол тийбестигинин маанисин берген. Мыйзам долбоорлорун даярдоонун так убактысы белгисиз. 2-кылымдан кийин пайда болгон деп болжолдуу түрдө окумуштуулар айтып келет.

Ману мыйзамдары куплет түрүндө жазылган 12 бөлүм жана 2685 беренеден турган. Алар мыйзам ченемдерин гана чечмелебестен, саясатты, адеп-ахлакты, диний осуяттарды чечмелешет. Жыйнак жалпысынан укуктун таптык мүнөзүн, ага уруулук түзүлүштүн жана касталык түзүлүштүн зор таасирин күбөлөндүрөт. Art. 108-бөлүм Мен дхарма – бул бардык

адамдар карманууга тийиш болгон түбөлүктүү “жашоо эрежеси” деп айтам. Ар бир варна өзүнүн дхармасы менен жетектелиши керек, б.а. ченемдердин жана эрежелердин жыйындысы, алардын бузулушу диний айыптоо гана эмес, ошондой эле укуктук кесепеттерге алып келген.

Манунун мыйзамдарынын кодекси үстөмдүк кылуучу тап динди кандай теңдешсиз цинизм менен кызматка коюп жатканын ачык эле көрсөтүп турат. Ал езунун таптык маңызын ачык-айкын ачып берет. Манунун мыйзамдары коомдун касталык-варналык түзүлүшүн мыйзамдаштырууну жана баарынан мурда брахмандардын артыкчылыктуу абалын мыйзамдаштырууну негизги максат кылып койгон. Брахмандарды сыйлабаган падышаларга айтылган коркутуулар жана дубалар буга далил [4].

Брахмандардын арасында теңдик болгон эмес. Кээ бирлери Ведаларды изилдөө, курмандык чалуу, окутуу, башкалары дүйнөлүк иштер менен алектенишкен. Ошентип, VIII бөлүмдө: «Мал баккан, соода менен алектенген брахмандар, ошондой эле брахмандардын кол өнөрчүлөрү, актерлору, кызматчылары жана ссудачылары шудралар катары каралышы керек» деп айтылат.

Ману мыйзамдарынын VII, VIII, IX жана жарым-жартылай X бөлүмдөрү мамлекет жана укук маселелерине арналган. Бул жерде төмөнкүлөр келтирилген: башкаруучунун жакшы сапаттары, кшатрия падышасынын дхармасы. Ал бир катар талаптарды аткарууга милдеттүү деп эсептеген. Алсак:

- кылмышкерлерди жазалоо,
- тажрыйбалуу кеңешчилердин – брахмандардын жардамы менен сот адилеттигин жүргүзүү.

- падышаны кудайлаштырган. Анын милдети – адамдарды коркутуу жана жазаны кутулгус кылуу ж.б.

Индустардын кудайчыл падыша жөнүндөгү түшүнүгү башкаруучуларга алардын милдеттеринин бири катары, букараларын коргоону буйруган. Элди коргоо менен падыша салык алуу укугун алат. Бир нече макалалар шудраларга, жалданма жумушчуларга, кызматчыларга жана кулдарга арналган. Мыйзамдарда кулчулуктун булактары келтирилген: «туу астында колго түшкөн (б.а. согушта), үйдө төрөлгөн, сатып алган, белек кылган, тукум кууп өткөн жана жаза менен кул болгон».

Менчик укугу чөйрөсүндө менчик укугу жана мүлккө ээлик кылуу укугу өзгөчө орунду ээлейт. Мыйзамдар кандайдыр бир нерсеге ээлик кылуу, анын ичинде ак ниет ээлик кылуу мыйзам менен акталышын талап кылган.

Менчик укугу бүтүмдөр:

1. сатып алуу-сатуу келишимдери,
2. тартуулоо,
3. алмашуулар,
4. күрөөлөр аркылуу пайда болгон.

Чыныгы ээси гана буюмду сата алат. Башка бирөөнүн мүлкүн мыйзамсыз ээлеп алуу үчүн ири өлчөмдөгү айып пул салынган. Ошондой эле Ману мыйзамында милдеттенмелер мыйзамы кылдат иштелип чыккан. Ману мыйзамдарында падыша карызкорду кредитор талап кылуу укугун далилдегенде, аны төлөөгө мажбурлашы керектиги так жазылган. Мыйзамдар кепилдик институтун билишкен. Карызкор төлөөгө жөндөмсүз болгон учурда гарант карызды өз каражаттарынын эсебинен төлөөгө милдеттүү болгон. Карызкор каза болгон учурда анын карызы улуу баласына, жада калса маркумдун башка туугандарына өтүп кеткен. Карызды төлөбөй коюу, эгерде карызкор брахман болбосо жана кредитордон жогору кастага таандык

болбосо, кулчулук абалына алып келген. Манунун мыйзамдары кредиттер боюнча пайыздарды алууга уруксат берген. Алар варнага жараша коюлган жана брахман үчүн айына 2%, кшатрия үчүн 3%, вайшья үчүн 4% жана шудра үчүн 5% түздү.

Маурян доорунда эмгек келишими кеңири колдонулган. Эреже катары, жалдангандар шудралар болгон, бирок жалданма жумушчулардын арасында вайшьяларга таандык болгон кол өнөрчүлөр да болгон. Жалданма жумушчулар жыйналган түшүмдүн 1/10 бөлүгүн, ал эми мал чарбачылыгы менен алектенгендер караган уйлардын сүтүнөн 1/10 майды алышкан. Мыйзамдар келишимди аткарбоо же талаптагыдай аткарбоо укук бузуучуну макулдашылган төлөмдөн ажыратат деп белгилейт.

Ману мыйзамдары боюнча милдеттенмелер мыйзамында жалпы эреже каралган:

а) кул, мас, акыл-эси жайында, жашы жете элек, чала, ыйгарым укуксуз адам тарабынан түзүлгөн келишим жараксыз;

б) келишимди бузуу жарандык-укуктук кесепеттерге гана алып келбестен, мамлекеттен чыгаруу сыяктуу кесепеттерге да алып келсе.

Мыйзамдар кыйноолордон келип чыккан милдеттерди, тактап айтканда адамга же анын мүлкүнө зыян келтирүү (эгиндерге зыян келтирүү, башка адамдардын буюм-тайымдарын бузуу ж.б.) четке каккан.

Байыркы Индия коомунун үй-бүлөлүк мамилелери күйөөсүнүн аялы менен балдарынын үстүнөн үстөмдүк кылуусу менен мүнөздөлөт. Нике кыз менен күйөө баланын ата-энесинин макулдугу менен түзүлүшү мүмкүн. Күйөө ата-энесине колукту үчүн кун төлөп берген. Келин үй-бүлөгө алып келинген ата-энесинен сеп алган. Мыйзамдар жана үрп-адаттар жубайлык мамилелердин кол тийбестигин талап кылган, бирок аял үчүн гана. Күйөөсүнө келсек, мыйзам ага талак берүү укугун берген, мында шарттар каралган: күйөөсү «өзүн жек көргөн» аялына бир жыл чыдап турууга милдеттүү жана ушул мөөнөттөн кийин гана себин бүтүндөй өзүнө ыйгарып, аны кууп чыгара алат; «Балалуу болбогон аял никесинин 8-жылы, ал эми өлүү балдарын төрөгөн аял онунчу жылында кууп чыгышы мүмкүн; кыздар гана - он биринчиде, ал эми ачуусу - дароо."

Мыйзам көп балалуу үй-бүлөлөрдүн түзүлүшүнө өбөлгө түздү. Эгерде жубайлардын балдары жок болсо, анда аялга күйөөсү жездеси (күйөөсүнүн бир тууганы) же башка тууганы менен чогуу жашоону буйруган. Никеге чейинки балдары бар аялга үйлөнсө болот, мыйзамда алар каралышы керек деп жазылган.

Байыркы Индияда жерге жеке менчик укугу өнүккөн эмес, бул таптардын пайда болушуна каршылык көрсөткөн жамааттык жана касталык байланыштардын бекемдигин камсыз кылган. Жер фонду падышалык, общиналык жана жеке менчик жерлерден турган. Падыша монастырларга жана жеке адамдарга жер участкаларын берген. Жерге коомдук менчик падышага салык салууга мүмкүндүк берген. Ошентип, дыйкандар жамаатынын мүчөлөрүнө салык түшүмдүн 1/6 бөлүгүнө барабар болгон. Талаалардагы, көлмөлөрдөгү жана бакчалардагы жамааттардын жана үй-бүлөлөрдүн жер ээлеринин чек аралары так аныкталган.

Байыркы Индияда кылымдар бою жазылган жана таралган дхармашастралардын толук саны да, алардын пайда болуу убактысы да аныктала элек. Аларда ар кандай теги жана ишенимдүүлүгү бар материалдар, кийинчерээк киргизүүнүн издери жана көптөгөн оңдоолор камтылган. Дээрлик эч бир Дхарма Шастранын датасын эки-үч кылымдагыдай так айтуу мүмкүн эмес, анткени бул брахмандык эмгектер индуистардын ыйык китептерине комментарий берип, ушул жанрдагы адабиятка мүнөздүү салттуу канондор боюнча түзүлгөн. Эгерде дхармасутралар негизинен кыйноолорду - адамга каршы кылмыштарды: киши өлтүрүү,

ойноштук, мазактоо, уурулук деп эсептелген. Аларда жалпы түшүнүк - хиса (адамга зыян келтирүү, кемсинтүү) колдонулган болсо, анда кийинки дхармашастраларда барган сайын көбүрөөк көңүл бурула баштаган. Келишимдик жана мүлктүк мамилелерге, аларды бузгандыгы үчүн жоопкерчилик (карызды, ипотеканы, жер участкаторунун чектерин, мурасты бөлүштүрүүнү ж.б.) төлөп берүүгө милдеттендирилген. Бул дхармашастралардагы укуктук нормалар көбүрөөк уюшкан жана классификациялангандыгынан кабар берет [5].

Сот адилеттиги жөнүндө мыйзамга ылайык сот өндүрүшүнүн себептеринин (ченемдеринин) биринчи тобу келишимдик мамилелерге тиешелүү - карызды төлөбөө, ипотека, башка бирөөнүн мүлкүн сатуу, соода же башка бирикмеге катышуу, берилгенин кайтарып бербөө (VIII, 4); андан кийин эмгек акыны төлөбөй коюу, келишимди бузуу, сатып алуу-сатуудан баш тартуу, менчик ээси менен чабандын ортосундагы талаш-тартыштар (VIII, 5) келип чыгат. Кийинки топтун көңүлү башкача. Милдеттүү мамилелерден автор конкреттүү кыйноолорго жана кылмыштарга өтөт. Бул чек ара (жер участогу) боюнча талаш-тартыштар, иш менен жалаа жана мазактоо, уурулук, киши өлтүрүү, зордук-зомбулук жана ойноштук (VIII, 6). Бул актылардын баары, ошондой эле малдын түшүмдөрдү жок кылуусу, башкалардан мурда Дхарма Шастраларда камтылган жана байыркы Индиянын зыяндуу мыйзамынын өзөгүн түзгөн. Алар адамдын инсанына келтирилген зыян (химса) түшүнүгүнө кирген.

Соттук териштирүүнүн кийинки негиздери нике-үй-бүлө укугунун жана мурастык укуктун нормаларын бузууга (VIII, 7), ошондой эле кылмыш катары эсептелген кумар оюндарына байланыштуу болгон. Ошентип, сот өндүрүшүнүн 18 негиздерине ылайык нормаларды көрсөтүүнүн ички логикалык системасы азыркы тармактык системадан олуттуу айырмаланып турган. Анткени бул жерде жарандык жана кылмыш-жаза мыйзамдарынын нормаларын бөлүп кароого болбойт. Индияда соттордун эки системасы - падышалык жана общиналык соттордун системасы болгон [6]. Жогорку сот инстанциясы болуп падышанын өзү, брахмандары жана кеңшчилери менен катышкан же падыша тарабынан дайындалган үч брахмандан турган сот коллегиясы эсептелген. Бардык административтик бирикмелерде үч чинден куралган сот коллегиялары дайындалган. Атайын соттор кылмыш иштерин караган. Иштин көпчүлүгү общиналык-касталык соттор тарабынан каралган, алар азыркыга чейин сакталып калган.

Нике жана үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу. Шастралардагы бир катар нике, үй-бүлө жана тукум куучулук мамилелерге – «күйөө менен аялдын түбөлүк дхармаларына» арналган. «Күйөө менен аялдын дхармасы жөнүндө» бардык көрсөтмөлөр байыркы Индиялык коомдо, чоң, бөлүнбөгөн патриархалдык үй-бүлөлөр-кландардагы аялдардын кемсинтилген, баш ийүү абалынын күбөлөндүрүп турган. Алар узак убакыт бекем сакталып калган, аларда үй-бүлө эбегейсиз зор, дээрлик чексиз бийликке ээ болгон. Үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө социалдык-маданий каада-салттардын жана каада-укуктун таасири эң айкын болгон. Брахмандар кубаттаган алгачкы төртөө, негизинен, атанын кызын «зергер таштар менен сыйланган» (белгилүү бир сеп менен) күйөөгө берүү менен коштолгон. Шастраларда брахмандар менен кшатриялар үчүн никенин алгачкы төрт формасы, ал эми вайшьялар менен шудралар үчүн колуктунун баасы менен нике кыйылышы белгиленген. Аялдын негизги максаты балдарды кароо, биринчи кезекте уулдарды төрөп аны тарбиялоо болуп эсептелген. Алар өлгөн ата-бабаларды эскерүү ырым-жырымдарын аткарууга милдеттүү болгон. Мал сыяктуу эле төл байлыктын негизги түрү катары таанылган. Ушундан улам, энесинин күйөөсү анын ким экендигине карабастан, баланын мыйзамдуу атасы деп эсептелген. Мында аялдар тукуму ээсине таандык болгон үй жаныбарларына, кулдарга теңештирилген. Аялды жана

балдарды сатууга да уруксат берилген, бирок бул күнөө деп эсептелген. Уулдарын сатуу, эреже катары, алардын кулга айлануусуна алып келген эмес. Экстремалдуу шартта (балдары жок үй-бүлөлөргө) берилип кеткен жана сатылган уулдар жаңы үй-бүлөдө түз туугандарынын бардык укуктарын алышкан.

Жыйынтыктап айтканда, укук эстеликтери байыркы Индиялык коомдун сословиелик - касталык бөлүнүшүн ачыктап, мындай бөлүнүш аягында коомдук варналардын калыптанышына алып келген.

Колдонулган адабияттар

1. Интернет ресурс: <https://multiurok.ru/files/baiyrky-indiia-tsivilizatsiiasy.html>
2. Заикин В.В. Особенности возникновения и развития государственного устройства Индии: Историко-теоретический аспект. Диссертации на соискание уч. степени кандидата юридических наук. Москва, 2005. С.7-9
3. Токтакун Кызы, Г. Байыркы чыгыштын укук эстеликтери катары Ману жана Хаммурапи мыйзамдарына салыштырма мүнөздөмө / Г. Токтакун Кызы, А. И. Жумабаева // Чыгыш таануунун маселелери. – 2024. – No. 2. – P. 64-71. – DOI 10.52754/16948653_2024_2_8. – EDN AJOHVF.
4. Арутюнов, Э. К. Законы Ману как правовой источник в Древней Индии / Э. К. Арутюнов, А. Ф. Алиева // Приоритетные модели общественного развития в эпоху модернизации: экономические, социальные, философские, политические, правовые аспекты : Материалы международной научно-практической конференции.– Саратов: 2016. – С. 53-55.
5. Левчук, С. В. Религиозно-правовые особенности государственного и общественного строя Древней Индии по законам Ману / С. В. Левчук // История государства и права. – 2011. – № 22. – С. 31-38. – EDN OPBOAP.
6. Токтакун, К. Г. Байыркы Кытай укук системасынын Өзгөчөлүктөрү / К. Г. Токтакун, А. И. Жумабаева // Кыргызстандын Жарчысы. – 2024. – No. 1-1. – P. 133-136. – DOI 10.33514/BK-1694-7711-2024-1(1)-133-136. – EDN CCVOBD.
7. Djyotsna, B. The place of women in Indian society and some women's movements in India / B. Djyotsna // Bulletin of Osh State University. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 157-161. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_157. – EDN JIEWED.
8. Адылбек Уулу, Н. Түштүк Азия саясий-экономикалык регион катары / Н. Адылбек Уулу // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2024. – No. 2(4). – P. 7-12. – DOI 10.52754/16948823_2024_2(4)_2. – EDN FNGVWX.
9. Токтакун Кызы, Г. Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укуктук негиздери (Байыркы Египет жана Байыркы Вавилондун мисалында) / Г. Токтакун Кызы, Н. Нийматжан Кызы // Чыгыш таануунун маселелери. – 2024. – No. 2. – P. 49-57. – DOI 10.52754/16948653_2024_2_6. – EDN EDAGDG.